

AĞIZ ÇALIŞMALARINA TOPLU BİR BAKIŞ

Ahmet B. ERCİLASUN

Anadolu ve Rumeli ağızları üzerindeki çalışmalar bir hayli ilerlemiştir. Söz konusu ağızların hemen hemen tamamından derlenmiş metinler vardır. Bu metinlerin büyük bir çoğunluğu yayımlandığı gibi çeşitli arşivlerdeki bantlarda saklanan yayımlanmamış metinler de bulunmaktadır.

İller temel alınarak yapılmış birçok işleme yayını vardır: *Gaziantep* (Aksoy 1945-46), *Vidin* (Németh 1956), *Nevşehir* (Korkmaz 1963), *Bartın* (Korkmaz 1964), *Artvin* (Acar 1972), *Rize* (Günay 1978), *Erzurum* (Gemalmaz 1978), *Kars* (Ercilasun 1983), *Kütahya* (Gülensoy 1988), *Bolu* (Hayaşi 1988), *Diyarbakır* (Erten 1994), *Erzincan* (Sağır 1995), *Urfa* (Özçelik 1997), *Zonguldak* (Eren 1997), *Edirne* (Kalay 1998), *Malatya* (Gülseren 2000), *Kırşehir* (Günşen, 2000). Yukarıdaki çalışmaların çoğu bu ağızları ses, şekil ve cümle bilgisi seviyesinde, bazıları da sadece ses bilgisi seviyesinde ele alıp incelemişlerdir.

Bazı yayınlar ise bölgeleri temel almıştır: *Kuzey Doğu Bulgaristan* (Kowalski 1933, Dallı 1978), *Orta Anadolu* (Räsänen 1933-1942), *Güney-Batı Anadolu* (Korkmaz 1956), *Doğu Trakya* (Olçay 1966), *Van Gölü çevresi* (Zülfikar 1978), *Kıbrıs* (Saracoğlu 1980).

İl veya ilçeleri makale seviyesinde ele alan işlemeli yayınlar da bir haylidir: *Aydın* (Foy 1900), *Kilis* (Balkanoğlu 1902), *Behisni* (Balkanoğlu 1903), *Eskişehir* (Caferoğlu 1950), *Razgrad* (Eckmann 1950), *Kazanlık* (Kakuk 1958), *Rodop* (Hazai 1959), *Dinler* (Eckmann 1960), *Edirne* (Mansuroğlu 1960, Eckmann 1962, Räsänen 1962), *Köstendil* (Kakuk 1961), *Muğla* (Caferoğlu 1962), *Kumanova* (Eckmann 1962), *Sivas* (Meyer 1964), *Florina* (Elçin 1964, Mollova 1968), *Akhisar* (Caferoğlu 1967), *Cihanbeyli* (Caferoğlu 1967), *Ohri* (Kakuk 1972), *Ermenek* (Caferoğlu 1972), *Mendeli* (Buluç 1972), *Hanekin* (Buluç 1973), *Tellâfer* (Buluç 1973), *Prizren* (Hafiz 1976, 1980), *Priştine* (Hafiz 1977), *Erbil* (Buluç 1979).

Belli bir ilçe, il veya bölge ağızıyla ilgili belli bir gramer konusunu işleyen çalışmalar da az değildir: “*Karamanlıca -işin’li gerundium hakkında*” (Eckmann 1950), “*Batı Anadolu ağızlarında aslî vokal uzunlukları hakkında*” (Korkmaz 1953), “*Karamanlı Türkçesinde -maca ekli fiil*

şekli" (Eckmann 1954), "Terekeme ağzında -mamaca ekli fiil şekline dair" (Eckmann 1954), "Anadolu ağzlarında metathése gelişmesi" (Caferoğlu 1955), "Anadolu ağzlarında içses ünsüz benzeşmesi" (Caferoğlu 1958), "Anadolu ağzlarında konson değişmesi" (Caferoğlu 1963), "Anadolu ve Rumeli ağzlarında ünlü değişmesi" (Caferoğlu 1964), "Eski Anadolu Türkçesindeki -van/-ven, -vuz/-vüz bildirme eklerinin Anadolu ağzlarındaki kalıntıları" (Korkmaz 1964), "Anadolu ağzlarında bazı fiil çekimleri üzerine" (Buluç 1969), "Eski Türkçe yämä/yimä edatının Anadolu ağzlarındaki kalıntısı" (Günay 1976), "Muğla ağzında kullanılan bir şimdiki zaman şekli" (Ercilasun 1983), "A note on the retraction of labial front vowels in the Turkish dialects of Trabzon" (Brendemoen 1984), "Anadolu ağzlarında şimdiki zaman eki" (Gülensoy 1985), "Rumeli ağzları ses bilgisi üzerine bir deneme" (Gülensoy 1987), "Trabzon ağzlarındaki zaman kipleri üzerine bir not" (Brendemoen 1987), "Trabzon ağzlarında şimdiki zaman bağlantı ünlüsü" (Brendemoen 1992), "Güneybatı Anadolu ağzlarında kullanılan şimdiki zaman eki -ik gelir" (Demir 1992). Ahmet Buran'ın "Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri" (Ankara 1996) ile Ahat Üstüner'in "Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri" adlı kitapları bu tarz çalışmaların en hacimlileridir.

Anadolu'daki göçmen ağzları üzerinde de işlemeli yayınlar yapılmıştır. Bunlardan "Böğrüdelik Tatar Ağzı" (Akalin 1982), "Polatlı Kırım Türkleri Ağzı" (Yüksel 1989), "Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri" (Tamir 1989), "Osmaniye Tatar Ağzı" (Özkan 1997) yayımlanmıştır. Kumuk (Çetin Pekacar) ve Karaçay (İsmail Doğan) ağzları ile Afganistan'dan gelen Ersarı Türkmenleri (Ayşe İlker), Kırgız (Çetin Pekacar), Kazak (Nergis Biray) ağzları üzerindeki çalışmalar ise henüz yayımlanmamıştır.

Anadolu, Kıbrıs ve Rumeli ağzlarıyla ilgili olarak metin derlemelerine ve kısmen gramer incelemelerine dayanan, fakat basılmamış olan yüzlerce lisans ve yüksek lisans tezi de bulunmaktadır.

Irak Türk ağzlarıyla ilgili üç doktora tezi de henüz basılmamıştır: Hidayet Kemal Bayatlı, *Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağzı Dil İncelemesi* (1979), Çoban Hıdır Haydar, *Irak Türkmen Ağzları* (1979), Hüseyin Şahbaz, *Kerkük Ağzı* (1979). Ancak Hidayet Kemal Bayatlı'nın hazırladığı ve Türk Dil Kurumunca bastırılan "Irak Türkmen Türkçesi" (1996)

Irak'taki Türk ağızları hakkında fikir veren bir çalışmadır.

Anadolu ve Rumeli ağızlarını toplu olarak değerlendiren çalışmalar 1930'lardan beri vardır: T. Kowalski, *Osmanisch-türkische Dialecte* (1931), A. Caferoğlu, *Die anatolischen und rumelischen Dialecte* (1959), A. Caferoğlu, *Anadolu ve Rumeli ağızlarının bugünkü durumu* (1960), T. Banguoğlu, *Anadolu ve Rumeli Ağızları* (1977).

Anadolu ağız çalışmalarını toplu olarak değerlendiren ve sorunları ele alan iki çalışma da Zeynep Korkmaz'a aittir: "*Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar*" (1976), "*Anadolu ağız araştırmalarına toplu bir bakış*" (1987).

Sadettin Buluç (1942) ve Kayahan Erimer'in (1970) bibliyografyalarından sonra Tuncer Gülensoy'un "*Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*" (1981) bu yönde büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ancak 1981'den sonraki son 19 yıl içinde birçok çalışma vardır. Gülensoy, eserinin ikinci baskısını yaparsa bu eksikliğin giderileceği umulur.

Nihayet sınıflandırma çalışmaları üzerinde de kısaca durmak gerekir. Kúnos'un 1896'daki Anadolu ağızları sınıflandırması ilk denemedir ve elbette ilmi olmaktan çok uzaktır. Ahmet Caferoğlu, Anadolu ağızları için 1946'da ve 1959'da iki sınıflandırma denemesi yapar. Németh'in 1956'daki ve Hazai'nin 1971'deki sınıflandırmaları Balkan ağızları için yapılmıştır. Benim "*Doğu Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*" (1985) adlı makalem, hem Doğu Anadolu ağız bölgesini Batı bölgesinden ayıran sınırı çizmeye çalışır; hem de Doğu Anadolu ağızlarını kendi içinde sınıflandırır. Leylâ Karahan'ın "*Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*" (1996) adlı eseri ise konu üzerindeki en son ve tamamlanmış çalışmadır.

Görüldüğü üzere çalışmalar hiç de azımsanacak gibi değildir. Ancak yine de büyük boşluklar ve eksiklikler vardır. Leylâ Karahan'ın eserinin söz başında ifade ettiği gibi Hakkâri, Mardin illeri üzerinde hiç çalışma yapılmamıştır; Siirt, Sinop, Sakarya, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Konya, Adana, İçel, Çorum, Ankara illeri ağızları da "yeterince işlenmemiş"tir. Suriye Türk ağızları üzerinde de hiç çalışma yoktur. O hâlde üniversitemizin öncelikle bu bölgelere eğilmeleri faydalı olacaktır. Ayrıca henüz yayımlanmamış değerli çalışmaların yayımlanması da boşlukları dolduracak, eksiklikleri tamamlayacaktır. Türk Dil Kurumu bu çalışmaları yayımlamağa devam etmektedir. Arşivlerde bant hâlinde saklanan malzemelerin de metin olarak yayımlanması bence gereklidir.

Görüldüğü gibi konuyu sadece Anadolu ağızları çerçevesinde ele almadım. Rumeli, Kıbrıs, Suriye ve Irak Türk ağızlarını da konuya kattım. Bence Kuzey ve Güney Azerbaycan ağızları da Anadolu ağızlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü Anadolu'nun "Doğu Grubu" ağızları her iki Azerbaycan'da devam etmektedir. Hatta Gagavuz ve Türkmen ağızlarıyla birlikte sınırı Oğuz grubunun tamamını içine alacak şekilde genişletmelidir. Gagavuz Türkçesi, Balkan ağızlarıyla yakından ilgilidir. Türkmencenin de, Anadolu'nun "Doğu Grubu"yla değil "Batı Grubu"yla benzerlik göstermesi ilgi çekicidir.

Batı Türkçesinin henüz standartlaşmadığı Eski Anadolu Türkçesi metinleriyle Anadolu ve Azerbaycan ağızlarının karşılaştırılması da ilgi çekici sonuçlar doğurabilir. Konuyu böyle bir coğrafi genişlik ve tarihî derinlik içinde ele aldığımız takdirde ağızlarla Oğuz boyları arasındaki münasebeti daha iyi yakalayabileceğimizi sanıyorum.

Yukarıdan beri bahsettiğim çalışma ve malzemeler artık bir atlas hazırlığına başlanabileceğini göstermektedir. Türk Dil Kurumu, ağız atlasını uzun vadeli çalışma programına almış, fakat bugüne kadar bunu gerçekleştirememiştir. Boğaziçi Üniversitesi aynı konuyu 1998 Ekiminde gündeme getirmiş ve uluslar arası seviyede tartışılmasını sağlamıştır. 1999 yılı Mayısında Doğu Akdeniz (KKTC) Üniversitesinde, Türk Dil Kurumunun da katılımıyla konu bir kere daha uluslar arası seviyede ele alınmış ve atlas hazırlığının ilk çalışmaları yapılmıştır. Aynı yıl Türk Dil Kurumunca bir ağız atlası projesi hazırlanmış ve Devlet Plânlama Teşkilâtına sunulmuştur. 2000 yılında projenin kabul edileceği ve 2001'de atlas çalışmalarına başlanacağı umulmaktadır.

Kaynaklar

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1995, c.2, s. 199-221.

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*, Ankara 1981.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1995, c.2, s. 232-248.

Doç. Dr. Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1996.